

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В ЛОКАЛЬНИХ СПІЛЬНОТАХ

УДК 159.922

ГАРНЕЦЬ О.М.

кандидат психологічних наук, п.н.с.
лабораторії екологічної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПНУ, м. Київ

У статті розглянуті різноманітні підходи до вирішення проблем екологізації способу життя населення та запропоновані соціально-психологічні моделі як індивідуального, так і суспільного способу життя.

Ключові слова: *спосіб життя, спільнота, соціально-психологічна модель, екологічна криза, середовище.*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В ЛОКАЛЬНЫХ СООБЩЕСТВАХ

В статье рассмотрены разнообразные подходы к решению проблем экологизации образа жизни населения и предложены социально-психологические модели как индивидуального, так и общественного образа жизни.

Ключевые слова: *образ жизни, сообщество, социально-психологическая модель, экологический кризис, среда.*

Постановка проблеми. В умовах екологічної та соціально-політичної кризи відбуваються зміни в способі життя населення, причому вони пов'язані із зменшенням частки позитивних стилів життя та розповсюдженням негативних. Значно зменшуються показники соціально-психологічної захищеності, відповідальності та свободи при зростанні почуття вимушеності. Однак існує принципова можливість подолання криз у локальних спільнотах за рахунок побудови й розповсюдження моделей і стратегій життєдіяльності людей, адекватних новим умовам.

Повернення до минулих форм хазяйнування стало об'єктивно неможливим, хоча психологічно воно розглядається значними масами людей як єдино прийнятний спосіб життя. Об'єктивна необхідність зміни моделей організації життєдіяльності та суб'єктивне намагання відновити та відтворити попередні (докризові) моделі привели до певних соціальних і психологічних наслідків.

«Можна стверджувати, що соціальна політика, спрямована на надання індивідуалізованої допомоги та підтримки людям в ситуації необхідності зміни соціальних моделей поведінки стала одним з основних механізмів перетворення екологічної кризи в самовідтворювану соціально-психологічну кризу». [3]

В результаті панування екологічної кризи, яка підкреслює протиставлення, більш того, ворожість, природного – розумному, зовнішнього – внутрішньому, об'єктивного – суб'єктивному, склалась

парадоксальна ситуація, що приводить до зворотного ефекту – до втрати сенсу особистості, поняття самості. В процесі так званого олюднення природи, коли все несе на собі відбиток людської діяльності, границя між суб'єктом і об'єктом зникає, а об'єкт, підкорюючись і розчиняючись в суб'єкті, тим самим полишає останній своєї власної природи і сутності.

Нарцисичні тенденції у розвитку сучасного способу життя – вимушена, іноді хвороблива реакція з боку особистості і суспільства на загрозу дезінтеграції і розпаду їх життєвого світу, певне вираження культури виживання.[1]

Суть трансформації соціокультурної парадигми постає у відновленні цілісності самої свідомості особистості, її відношення до оточуючого. “ Традиційна культура, - за А.Тоффлером, - засновується на експлуативному відношенні до природи і, більш широко, на атомістичній моделі реальності, яка розрізняє лише частини, випускаючи ціле, на механічному погляді на причинність та лінійне уявлення про час”. Нова “планетарна” культура заперечує корисне самоконцентрування, ущербну та обмежену его-свідомість, що відокремлює індивіда від оточуючого середовища та людей, мислення від тіла, факт від цінності, стверджує екосвідомість, холізм, як основоположний принцип мислення та культури. Нова свідомість, що веде до збагачення світу, відповідає новому суспільству – толерантному, плюралістичному, децентралізованому.[2]

Нова культура та її парадигма, що бачить людину цілісною і такою, що намагається відновити свої зв'язки з природним, оголошує автономного індивіда у децентралізованому суспільстві, розглядає саму людину як слугу своїх власних внутрішніх та зовнішніх здібностей. Відновлення істинного погляду на людину та її природу є, на думку теоретиків нового підходу, в усвідомленні того, що людська природа ні добра, ні погана, але відкрита до постійних трансформацій та трансценденцій. Ця нова культура має на увазі і зміни в способі життя, створення моделей екологічного способу життя.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Поняття способу життя особистості включає єдність реальних форм життєдіяльності, способу життєдіяльності (предметної структури особистості) та конкретних соціальних умов життєдіяльності.

Спосіб життя особистості являє собою перш за все певну структуру форм життєдіяльності індивіда. Однак істотним в даній структурі є не стільки загальна ієрархія форм життєдіяльності, яка в цілому відображує спосіб життя соціальної групи ті відповідного соціального середовища, скільки особлива система домінування тих чи інших моментів у змісті кожної з взаємопов'язаних форм життєдіяльності. В цьому особливому характері домінування певних моментів в способі життя і виявляється той спосіб життєдіяльності, який притаманний даній особистості як суспільному індивіду.

Спосіб життєдіяльності розкривається у взаємодії індивіда з умовами життєдіяльності як певним чином організованим соціальним середовищем, де головну роль грають норми суспільних відносин. Ця взаємодія особистості і суспільних умов здійснюється як процес формування особистості, процес суспільного збагачення індивідуального способу життя. Таким чином, спосіб життєдіяльності – продукт взаємовідношення особистості і суспільства, а структура форм життєдіяльності – його реальне виявлення.

Елементи способу життя особистості – це різноманітні види її життєдіяльності. Умови життя особистості не є елементами її способу життя, але у своїй сукупності визначають його суттєві риси.

Поняття “вид життєдіяльності” ширше ніж поняття “діяльність”. За визначенням Л.П. Буюєвої “діяльність – це спосіб існування і розвитку суспільства і людини, всебічний процес перетворення нею природної та соціальної реальності (включаючи саму себе) у відповідності з їх потребами, цілями та задачами”. Що ж стосується поняття “життєдіяльність”, то воно, крім різних видів діяльності включає в себе інші види активності людини, які не мають достатньо ознак діяльності. Це наприклад, сон, догляд за собою, приймання їжі – види життєдіяльності, що виражають активність індивіда не на соціальному (діяльнісному), а на фізіологічному рівні. [2]

Ключовими видами життєдіяльності у складі способу життя є різні види соціальної діяльності, бо саме на соціальному рівні активності реалізується сутність людини.

Спосіб життя особистості - це характеристика не внутрішнього світу, а реального буття особистості. Поняття “спосіб життя” відображає актуальні характеристики особистості, а її психологічні потенціали розкриваються лише в тому, в якій мірі даній особистості вдається їх реалізувати, “опредметити”.

Існує два основних види способу життя. Перший спосіб характеризується високим ступенем узгодженості як різних за узагальненням рівнів диспозицій особистості, так і високою узгодженістю суб'єктивних диспозицій і реальної діяльності і поведінки особистості. Тут вся життєдіяльність виступає як самовираження особистості, її суб'єктивні устремління успішно реалізуються в житті та діяльності. Другий спосіб – скоріш обставинний, людина не усвідомлює своє життя як цілісність, її образ життя, взаємопов'язаність в ньому різних видів життєдіяльності виступають як результат зовнішніх життєвих обставин. Людина ніби “пливе за течією життя”.

Суб'єктом способу життя в одних дослідженнях виступають соціальні спільноти з боку їх “способу мислення”, їх суб'єктивної реакції на об'єктивну дійсність у вигляді обумовлених цією реальністю концепцій життя, життєвих програм, планів, ціннісних орієнтацій та інтересів. В інших дослідженнях в якості суб'єкту способу життя досліджується стиль життя індивідів, для яких

спосіб життя соціальної спільноти утворює важливу умову їх життєдіяльності.

Соціально-психологічний аналіз способу життя призначений виявити механізми саморегуляції суб'єкта, пов'язані з його відношенням до умов життя і діяльності, його потребами та життєвими орієнтаціями, а також його відношенням до соціальних норм.[4]

Сам спосіб життя як стійке співвідношення основних видів і форм діяльності суб'єкта може бути розглянутий за рядом критеріїв. Одним з таких критеріїв є сфери діяльності – виробнича, суспільно-політична, сімейно-побутова, сфера споживання. Наступним критерієм є якість та інтенсивність діяльності, що проявляється у рівні реальної активності і продуктивності, в суб'єктивній значущості, в гармонічності-дисгармонічності, свободі-несвободі вибору способів і цілей діяльності. Третім критерієм є стилеві особливості – ритміка, домінантність різних видів діяльності. Спосіб життя характеризується цільовими показниками діяльності, зверненістю “на себе”, “на соціум”, мірою включеності суб'єкта у життєві програми широкіх соціальних спільнот.

«На відміну від поняття життєвого шляху, яке відображує, в основному, процесуальний характер життя, спосіб життя задає якісну визначеність форм організації життя та діяльності людини в їх найбільш сталих і ціннісних для людини характеристиках. Спосіб життя розкриває дійсну єдність людини і світу, а якщо точніше – «укоріненість» людини в світі.»[3]

Існує декілька видів моделей способу життя: теоретична, утилітарна, просвітницька, інституціональна.

Теоретична модель способу життя

Сучасна методологія надає змогу побудувати систему оцінки змін способу життя через векторну модель. Виділяють чотири вектори, які в сукупності утворюють цілісний психологічний простір соціокультурної ситуації.

Зупинимось коротко на характеристиці кожного вектора.

1. Вектор соціальних можливостей реалізації цінностей і досягнення значущих цілей (сфера суб'єктивної свободи). Виражається у таких показниках:

- реальному різноманіттю альтернатив, що існують в соціумі, та їх розширенні або звуженні при прийнятті певного рішення для індивідів та груп;
- реальній доступності альтернатив для різних груп населення або наявності соціальних обмежень;
- репрезентованості у свідомості людей як самих альтернатив, так і ступеня їх доступності; цінності (значущості) альтернатив для різних груп населення;
- відповідності альтернатив сформованим традиціям, нормам і правилам життя громади.

2. Вектор психологічної відповідальності. Визначає ті сфери життєдіяльності особистості та соціальних інститутів, у яких вони готові брати на себе відповідальність за результати власної діяльності та захищати свої цінності перед собою та іншими. Він виражається в таких показниках:

- добровільність прийняття відповідальності;
- реалістичність прийнятих зобов'язань стосовно життя особистості та соціуму;
- стабільність і несуперечність різних зобов'язань;
- відповідність прийнятих зобов'язань моральним нормам, що сповідаються у суспільстві.

3. Вектор соціально-психологічної захищеності. Визначає ті сфери життя особистості, де вона переживає почуття безпеки і дотримання прав. Він виражається в таких показниках, як:

- сфера захищеності за рівнями соціальної організації життя – індивідуально-особистісному, мікро-груповому і суспільному;
- суб'єктивна оцінка ступеня захищеності; уявлення про інстанцію, яка здійснює контроль ситуації в конкретній сфері життєдіяльності;
- уявлення про належне та про реальних суб'єктів, які здійснюють функцію захисту;
- психологічна готовність до зміни моделей і стратегій поведінки в мінливих умовах життя.

4. Вектор вимушеності. Він є формою негативної адаптації особистості і груп до несприятливих соціальних умов життя. Виражається в таких показниках, як:

- соціальна заданість життєвого шляху, сфер діяльності і форм відношень до особистості і соціальних груп;
- ступінь суб'єктивного прийняття примусу як форми соціальної регуляції;
- переважання почуття провини і суб'єктивна готовність до прийняття-висування рішень;
- почуття тимчасовості і переважання в життєвих установках орієнтацій “на сьогодні” за браком довгострокових життєвих планів і проєктів;
- поширення соціального утриманства і комплексу жертвовності.

Ці вектори є відносно автономними, хоча й взаємопов'язаними. Збільшення або зменшення одного не призводить до автоматичної зміни в інших. У своїй сукупності вони утворюють цілісний психологічний простір способу життя, який на емпіричному рівні може фіксуватися як сукупність життєвих стилів.

Просвітницька модель формування екологічного способу життя індивіда включає в себе такі положення:

- зміна філософських цінностей життя людини, суспіль-

ства, в основі яких мають бути культурні та духовні традиції, соціально-екологічна **цілісність** середовища існування;

- екологічне оздоровлення природних об'єктів, ландшафтів як середовища існування і домінанти життя, скорочення техногенного навантаження на них і консолідування на цій основі цілей суспільства і держави;

- визначення сталості суспільства, соціумів, поселень як мети гармонізації життєдіяльності та рівноваги життєвих сил людини, родини, суспільства та їхньої політичної надбудови - держави;

- *гуманізація освіти як рушійної сили процесу розвитку, зміцнення і збагачення життєвих сил людини, суспільства, держави;

- визначення спрямованості технологічних та Інноваційних змін як способу підтримання стабільності і динамічної рівноваги навколишнього середовища і розвитку;

- визнання життєвих сил людини, родини, етносу, суспільства, нації, держави як вищої цивілізаційної цінності.

Доведено, що балансу національних та місцевих інтересів можна досягти лише відпрацьовуючи спільну стратегію формування еколого-орієнтованого життєзабезпечення на принципах сталого розвитку регіонів.

Утилітарна модель екологічного способу життя. Безумовно, найбільш екологічний спосіб життя можна реалізувати лише подалі від міста, наприклад, в поселенні одноступінців (екопоселення). Але віддалення від цивілізації не для всіх зручне й прийнятне. В такому випадку і в місті можна створити сприятливе оточення/спільноту, в якій можна почувати себе впевнено. Наприклад, це , так звані. еко-комуні. На Заході їх створює молодь, особливо актуально це для студентів, бо вони часто знімають квартири причому спільно з однодумцями в галузі здорового способу життя й раціонального використання ресурсів.

В Україні зроблені ряд практичних кроків для впровадження екологічного способу життя спільнот, особливо після Чорнобильської катастрофи. Дослідження соціально-психологічних механізмів подолання кризи в локальних спільнотах показали, що існують дві оптимальні стратегії поведінки. По-перше, люди намагаються відновити попередній спосіб життя. Цей шлях достатньо ефективний в умовах криз, викликаних впливом короткотривалих екстремальних чинників – пожежа, повінь, вибух і т.п. По-друге, це побудова нових групових норм і моделей поведінки, адекватних новим умовам життя. Цей шлях стає єдиною ефективним в тих випадках, коли криза викликана сукупністю різноманітних екстремальних чинників, що робить неможливим повернення до попереднього способу життя. В цілому можна стверджувати, що криза тягнеться рівно стільки часу, скільки необхідно на вироблення та розповсю-

дження серед населення стратегій поведінки, адекватних новим умовам.

Подолання кризи в спільноті безпосередньо залежить від притомності їй розповсюдження та глибини змін умов життя. В той же час досвід останніх років показує, що різні спільноти мають різний ступінь психологічної стійкості до впливу екстремальних факторів. Один і той же вплив може сприйматися як дещо нормальне і буденне, і як катастрофа, що руйнує весь устрій життя. На жаль, цей феномен психологічної стійкості до сих пір практично не вивчений. Зараз можна лише сказати, що в його основі лежить психологічна гнучкість, висока індивідуальна адаптивність і здатність до швидкого вироблення нових моделей поведінки.[3]

Інституційними моделями екологічного способу життя стали створені здебільшого у сільських місцевостях Молодіжні соціально-психологічні центри

Центри стали елементом соціально-культурної інфраструктури населених пунктів й істотно впливають на життя громади. Населення демонструє високий рівень задоволення діяльністю Центрів і зацікавленості в її подальшому розвитку.

Найбільш перспективними напрямками розвитку діяльності Центрів є:

- соціальна робота, спрямована на допомогу соціально незахищеним групам населення;
- психологічна консультативна та профілактична робота;
- соціально-психологічна допомога молоді;
- культурно-просвітницька робота.

Виявлені оцінки молоддю характерних проблем у містах їх проживання свідчать про відсутність молодіжних лідерів та лідерських навичок у молоді, невмінням їх організувати своє дозвілля та відсутність відповідних закладів і установ для цього. Відчувається пасивність молоді у плануванні свого життя та дозвілля, а також недостатність впливу органів місцевої влади на вирішення молодіжних проблем.

Молодь у принципі однаково бачить основне призначення МЦ, а саме: організація дозвілля молоді, спілкування, сприяння у розвитку здібностей молоді, надання можливості працювати з комп'ютерами та в Інтернеті, поліпшення обізнаності молоді у питаннях планування майбутнього, сприяння профорієнтаційній роботі серед молоді. На другий план, згідно з результатами анкетування, відходять завдання, що пов'язані з наданням працівниками МЦ консультацій та порад з різних проблем.

Ще меншою популярністю користуються культурно-мистецькі, спортивно-оздоровчі напрями діяльності МЦ.

Молодь віддає перевагу певним формам організації діяльності у МЦ, а саме: клубам за інтересами, груповим заняттям, консульту-

ванню та тренінгам. На сьогодні першість належить клуби за інтересами.. Найменшою популярністю користуються індивідуальні форми занять, засідання, дистанційне навчання тощо.

Більшість опитаних схилиються до думки про доцільність роботи центрів.

Задачі Молодіжного центру в спільноті:

- Розвиток молоді та участь молоді в місцевому розвитку;
- Доступ молоді до інформаційних ресурсів, знанням і навичкам необхідним для вирішення задач, що стоять перед місцевою спільнотою;
- Дієві партнерства всіх зацікавлених сторін спрямованих на підтримку молоді;
- Участь молоді в прийнятті рішень на місцевому рівні

Умови успішності створення Молодіжного центру:

- Запит місцевої спільноти, як з боку молоді, так і «дорослих»;
- Готовність місцевих зацікавлених партнерів надати підтримку – політичну і фінансову;
- Активна молодіжна група;
- Зовнішні ресурси – підтримка проекту

Програми Молодіжних центрів

- Програми Молодіжних Центрів спрямовані на рішення проблем молоді в спільноті;
- Програми засновані на специфічному запиті даної спільноти. Вони включають освітні й дозвільні програми, а також проекти місцевого соціального та економічного розвитку;
- Молодь є ініціатором програм і несе відповідальність за їх реалізацію;
- Програми формуються спільно з усіма зацікавленими сторонами в суспільстві. Це забезпечує підтримку ініціатив молоді, як через виділення грошей з місцевих бюджетів так і матеріальними ресурсами.

Проекти ініціювані Молодіжними центрами:

.1. Підвищення якості життя суспільства:

- Створення дитячих майданчиків;
- Ремонт будинків культури;
- Прибирання сміття;
- «Дитячі кімнати»

2. Культурні й спортивні акції

3. Економічні та екологічні проекти

- виготовлення сувенірів
- надання послуг
- зелений туризм

Внаслідок роботи Молодіжних центрів відбуваються певні зміни в спільнотах:

- Збільшення кількості соціально-значущих молодіжних ініціатив;
- Створення молодіжних НДО та реалізація ними перших соціально значущих проектів;
- Включеність молоді в розробку планів місцевого розвитку та участь в їх реалізації;
- Збільшення інтересу, уваги й довіри до молоді з боку місцевої влади – молоді входить в статус рівноправного партнера;
- Розширення волонтерства серед молоді та в спільноті;
- Створення місцевих засобів інформації – газети, буклети та ін.;
- Тенденція до позитивних змін в поведінці та способі життя молоді;
- Надання допомоги людям с обмеженими можливостями

Таким чином, Молодіжні центри , стали невід'ємною частиною соціальної інфраструктури спільнот і зорієтували свою діяльність саме в напрямку розвитку інфраструктури. Тобто вони ефективно впроваджують екологічний спосіб життя, що відповідає їх соціальній місії.

Аналіз результатів опитування молоді та відвідувачів МЦ свідчить про в цілому позитивне ставлення респондентів до ідеї впровадження таких установ у населених пунктах та здійсненні ними різноманітних напрямів просвітницької, психологічної, навчальної, профорієнтаційної та екологічної діяльності.

Література

1. Образ жизни современного студента, Л.: Изд-во ЛГУ,- 1981, 230с.
2. Степаненко В.П. Постиндустриализм и «жизненный мир».-К.: Наукова думка, - 1992, 245с.
3. Швалб Ю.М. Про співвідношення категорій «життєвий шлях» і «спосіб життя» особистості. // Актуальні проблеми психології, Т.7, вип.. 24. С 274 - 283
4. Ядов В.А. Взаимосвязь социологического и социально-психологического подходов к исследованию образа жизни. // Психология личности и образ жизни. ред. Е.В. Шороховой, М.: Наука, -1987. С. 89-93

The article considers variety of approaches to developing the environmental aspect of the population life style and proposes psycho-social models of both individual and community lifestyles

Key words: *lifestyle, community, psychosocial model, environmental crisis, environment*